

XX ASRNING 40-80 YILLARIDA FARG‘ONA VODIYSI O‘QITUVCHILARINING JISMONIY HORDIQ CHIQRISH IMKONIYATLARI

Sharipova Nargizaxon Abduqaxxorovna

TDTU Qo‘qon filiali

(nar.kokand@gmail.com)

ANNOTATSIYA

Jismoniy dam olish – mehnat samaradorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Barcha kasb egalari singari o‘qituvchilar ham yillar davomida dam olish sohasida turli imtiyozlardan foydalandilar. Lekin turli yillarda o‘qituvchi shaxsiga e‘tibor turlicha bo‘ldi. Sovet hokimiyati yillarida o‘qituvchilarga dam olish uchun qanday imtiyozlar yaratildi, barcha o‘qituvchilar ham shunday imtiyozlardan foydalana oldilarmi? Qishloq o‘qituvchilarining dam olishlari qanday kechdi?

Tadqiqot davomida muallif tomonidan arxiv manbalari va davriy nashr materiallari yordamida savollarga javob topishga harakat qilindi.

Kalit so‘zlar: maktab, o‘qituvchi, kasaba uyushmalari, ta‘til, sanatoriy, kurort, profilaktoriy, yo‘llanma, jismoniy, madaniy.

ABSTRACT

Physical rest directly affects work efficiency. Like everyone else, teachers have enjoyed various recreational benefits over the years. But the emphasis on the teacher’s personality has changed over the years. What benefits were created for teachers during the Soviet era? Have all teachers received such privileges? How the village teachers spent their holidays? During the research? The author tried to find answers to questions using archival sources and periodicals.

Keywords: school, teacher, trade unions, rest, sanatorium, resort, prevention, direction, physical, cultural.

KIRISH

O‘qituvchilarning ish faoliyati samaradorligini o‘rganish, unga uslubiy tavsiyalar berish sohasi bilan pedagogika fani bevosita shug‘ullanadi. Lekin o‘qituvchining maktabdan tashqari vaqtlarda qanday yumushlar bilan shug‘ullanganligi tadqiqotchilar e‘tiboridan chetda qoldi. O‘qituvchiga yaratilgan imtiyozlar va ulardan foydalanish darajasi va uning muammolarini yoritib berish davrning dolzarb vazifalaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan xalq ta’limi tizimini tubdan o‘zgartirish, uni zamon talablariga muvofiq takomillashtirish borasida qo‘yilgan vazifalarning asosini o‘qituvchilarni ishini yengillatish va jamiyatda obro‘sini oshirish tashkil etadi[1].

ADABIYOTLARNING TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Uzoq yillar davomida turli sohalardagi ko‘pqirrali ishlarni o‘z ichiga olgan bu davr adabiyoti muayyan ilmiy qiymatga arzigulik boy daliliy materiallarga ega. Ularda umumta’lim maktablaridagi sovet modeli vujudga kelishi jarayonini dastlabki tahlili, o‘qituvchilar tayyorlashdagi islohotlar, ta’lim sohasidagi hokimiyat organlari faoliyati tasvirlangan. O‘qituvchilarning kundalik turmush tarzi va shaxsiy hayotiga doir masalalar juda kam yoritilgan.

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston tarixiga oid darslik va qo‘llanmalarda sovet davridagi ta’lim sohasiga to‘xtalib, maorifdagi islohotlar haqida qisman yozilgan[4].

B.Ziyomammedov o‘z kitobida o‘qituvchilarning ta’lim jarayonini tashkil qilishidagi muammolar va ularning yechimlari haqida, sovet davrida ta’limni tashkil etilishi, muammolari haqida yozgan[2].

Ta’limga oid bir qator asarlarda mustaqillik yillarida O‘zbekistonda sohaning rivoji, olib borilayotgan islohotlar, o‘qituvchilarga metodik yordam berish haqida yoritilgan[3].

Muomalaga kiritilayotgan mavzuga oid arxiv hujjatlari, nashr etilgan adabiyotlar va boshqa turdagi manbalar tarixiy qiyosiy usul vositasida tadqiq etiladi.

NATIJALAR

O‘qituvchilar ta’til davrida dam olishning turli usullaridan foydalanganlar. Jamoa bo‘lib kunlik dam olishga borish, turistik va poxod sayohatlariga chiqish, sog‘lomlashtirish maskanlarida dam olishlaridan tashqari, aksariyat holatlarda uyda oila bilan dam olish usuli qo‘llaniladi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda mehnat ta’tili davrida o‘qituvchilar dam olishga kamdan-kam muvaffaq bo‘lganlar. Rasman ta’tilga chiqqan bo‘lishlariga qaramay, malaka oshirish ishlariga jalb qilinishi, qishga tayyorgarlik uchun maktab binosi va xizmat uylarining ta’mirlash ishlariga safarbar qilinishi – o‘qituvchini dam olish imkoniyatidan mahrum qilardi. Ammo mamlakatning iqtisodiy ahvoli tiklangach ya’ni, 1960-yillardan boshlab o‘qituvchilarning madaniy hordiq chiqarishlari ko‘paydi.

Farg‘ona viloyati kasaba uyushmasining tashabbusi bilan dam olish uchun yo‘llanmalar ajratilishi ko‘paytirilgan. Viloyat maktablarining boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan 35 kishi markaziy sihatgohlarda va Toshkent shahridagi o‘qituvchilar dam olish uylarida dam olganlar[7].

Farg‘ona viloyatidagi o‘qituvchilarning dam olishlari 1948 yilga kelib oldingi yillarga nisbatan yaxshilangan. Agar 1947 yilda 47 nafar o‘qituvchi sihatgohga

yuborilgan bo'lsa, 1948 yilda 74 nafar o'qituvchi dam olgan. Dam olish uylarida esa 237 nafar o'qituvchi hordiq chiqargan. Qirg'izistonning O'sh shahridagi dam olish uyiga 52, Farg'onadagi dam olish uyiga 43 nafar o'qituvchi yuborilgan. Viloyatdagi o'qituvchilarning 10 foizi markaziy shaharlarga, tarixiy qadamjollarga ekskursiya uchun jo'natilgan[5].

Andijon viloyati kasaba uyushmalari tomonidan 1947 yilning birinchi kvartalida Qirg'izistonning O'sh shahridagi dam olish uyiga 5 ta va boshqa sihatgohlar uchun 6 ta yo'llanmalari olingan. Bu yo'llanmalarni 4 tasi viloyat o'qituvchilariga – RFdagi Kislovodsk shahri sihatgohlariga ajratilgan. 2 ta yo'llanmadan biri Lenin rayoni, ikkinchisi Izboskan rayoniga berilgan[16. 20].

1945-1955 yillar orasida aholining yashash sharoiti, oziq-ovqat ta'minoti va meditsina xizmati yaxshi emasligi oqibatida o'pka-nafas yo'llari(tuberkulyoz) kasalliklari ko'payib ketgan. Hattoki, o'qituvchilarning ko'pchiligi shu kasallik bilan davolanib chiqqanlar. Masalan, 1950 yilda Andijon shahar 4-maktab o'qituvchisi Abzali Agzamning onasi va 4 nafar farzandi tuberkulyoz kasali bilan davolanayotganligini inobatga olib unga kasaba uyushmasi tomonidan 400 rubl miqdorida moddiy yordam berilgan. Jo'raev Rasulqulga Samarqand shahrida shu kasallikdan davolanish uchun 125 rubl miqdorida yordam berilgan[17. 2]. 1950 yilga kelib, sil kasalligining ochiq turi bilan og'riqlarni alohida sihatgohlarda davolanishiga imkon yaratilgan. Masalan kasalligi oqibatida ishdan chetlatilgan Farg'ona viloyatidan Shergina, Rahmonova, Ahmedovalar yo'llanma asosida davolanib, yana ishga qaytganlar[14. 27].

Maktablarda sanitariya-gigiena holatlari ayanchli holda ekanligi, o'quv xonalari sovuqligi oqibatida faqatgina 1958 yilning o'zida Andijon viloyatida 986 ish kuni ishga yaroqsizlik varaqasi asosida yo'qotilgan[18. 21].

Lekin qishloq o'qituvchilarining hammasida ham dam olishga sihatgoh, kurortlarga borish uchun imkoniyati bo'lmagan. Farg'ona viloyati kasaba uyushmasi Farg'ona viloyati xalq ta'limi boshqarmasiga xat bilan murojaat qilib, boshlang'ich va o'rta maktab o'qituvchilari uchun Jalolobodagi dam olish kurortiga yo'llanma borligi, yo'llanma summasi 420 so'mni tashkil etishini, yo'llanma summasiga yashash joy, davolash va qarov kirishini bildirgan[12. 12]. Lekin sihatgohlarga ajratilgan yo'llanmalar o'qituvchilar tomonidan olinmagan. Qishloq o'qituvchilarining yozgi ta'til davrida xo'jalik ishlari bilan band bo'lishlari oqibatida madaniy hordiq chiqarish imkonidan marhum edi.

Lekin barcha dam olish muassasalarida ham sharoit ko'ngildagiday bo'lmagan. Davriy nashrlarda dam olish uylaridagi kamchiliklar yoritilgan. 1948 yilda Toshkentdagi o'qituvchilar dam olish uyida respublikaning oblast va tumanlaridan va qo'shni Tojikiston SSRdan 1800 o'qituvchi kelib dam olishi rejalashtirilgan. Lekin

dam olish uylarida issiq va sovuq dush yo'qligi, madaniy hordiq chiqarish uchun kinolar qo'yib berilmaganligi e'tirozlarga sabab bo'lgan[6].

1952 yil Farg'ona viloyati xalq ta'limi xodimlari kasaba uyushmalari budjetidan dam olish uylariga yo'llanmalar uchun 70,0 ming rubl, kurort sihatgohlar uchun 180,0 ming rubl, turistik bazalar uchun 4,0 ming rubl, profilaktoriylarga 8,6 ming rubl va sihatgohlarga yetib borish uchun yo'l kiraga 3,0 ming rubl miqdorida mablag' ajratilgan[13. 14]. Qo'qon, Buvayda, So'x tumanlaridan o'qituvchilarni dam olishga jo'natish qoniqarsiz ahvolda bo'lgan. Odatda yo'llanma qiymatini 30 foizini o'qituvchi to'lashi lozim bo'lgan. Lekin Farg'ona viloyatining ko'pgina hududlarida o'qituvchilarga berilgan yo'llanmalarning tegishli qiymati qaytarilmagan[14. 27].

Davriy nashr ma'lumotiga ko'ra: 1965-1967 yillar davomida Farg'ona viloyati o'qituvchilaridan 400 ga yaqini ittifoqning turli sihatgoh va kurortlarida davolanib kelganlar. 500 dan ortiq o'qituvchi dam olish uylarida hordiq chiqarganlar. Germaniya Demokratik Respublikasi, Vengriya, Chexoslovakiya davlatlariga uyushtirilgan sayohatda qatnashganlar[8].

Farg'ona viloyatida 1967 yilda sog'lomlashtirish ishlariga 187 ming kishi qamrab olingan. 1215 ming kishi dam olish uylarida, sihatgohlarda dam olgan. 1000 kishi turistik ekskursiyalarda bo'lib qaytganlar[15. 17]. O'qituvchilar ta'til davrida sport klublariga jalb qilingan bo'lib, shaxmat, shashka, futbol, voleybol, basketbol, stol tennisi kabi sport turlaridan musobaqalar tashkillangan. Ammo dam olishlar, sog'ligini tiklash imkoni respublikadagi 30 foizga yaqin o'qituvchiga nasib qildi xolos.

Toshkent shahrining O'zbekiston ko'chasida Respublika o'qituvchilar uyi 1972 yilda qurilishi boshlanib, tugallanmay qolib ketgan[11]. Shu binoni bitirib, ishga tushirishlarini so'rab bir necha marotaba murojaat qilingan. Lekin ijroga kiritilmagan. O'qituvchilar dam olish uyi o'rniga O'zbekiston xavfsizlik qo'mitasining dam olish uyi qurilgan.

Respublika miqyosida 1975-1976 o'quv yilida kasaba soyuzlarning 15 dan ortiq sog'lomlashtirish muassasalari, shu jumladan 7 ta sihatgoh, tashkilot va muassasalarga qarovchi 200 dan ortiq dam olish muassasasi, 56 ta sihatgoh-profilaktoriy, 8 ta turistik baza, qariyb 370 ta pioner lageri ishlab turgan. Xalq maorifi xodimlaridan bir yilda 5800 kishi sihatgohlarda davolandi. 7400 kishi dam olish uylarida hordiq chiqardi, 7300 kishi turistik yo'llanmasi bilan SSSR bo'ylab sayohat qildi.

1974 yilda xalq maorifi xodimlari uchun "Do'stlik" poezdi tashkil etilgan. Bu maxsus poezdda maorifchilar Ruminiya, Bolgariya bo'ylab sayohat qilganlar.

Sanatoriy, kurortlarga borib dam olish, turistik sayohatlarga chiqish ko'p mablag' talab qiladi. Shu sababdan aksariyat o'qituvchilar o'z uylarida ta'tilni o'tkazganlar. Nafaqadagi o'qituvchilar bilan suhbat chog'ida o'quv yili tugashi arafasida jamoa bilan ko'ngilochar joylarga bir kunlik sayohat qilish an'anaga aylanganligini aytadilar.

O'zbekiston SSR kasaba uyushmalari tomonidan o'qituvchi va maorif xodimlariga dam olish uylariga va sihatgohlarga ajratiladigan yo'llanmalar soni ko'paytirildi. 1980 yilda ularda 9000 dan ortiq o'qituvchi dam oldi. 3000 mingdan oshiq kishi turistik bazalarda hordiq chiqargan, 38 mingdan ortiq o'qituvchilar respublika bo'ylab tashkil qilingan ekskursiyalarga jalb qilingan. 900 dan ortiq o'qituvchilar chet elga sayohat qilganlar[9].

“Qayta qurish” siyosati yillarida davriy nashrlarda o'qituvchilar uchun yaratilgan sharoitlar yaxshi emasligi haqidagi tanqidiy maqolalar chiqa boshladi. “Maktabda o'qituvchilar xonasi bo'lishi kerakmi?” mavzusidagi maqolada o'qituvchilarni ruhiy dam olishlari uchun ajratiladigan xonalar haqida so'z yuritilgan. Haqiqatan ham o'qituvchining qadriga yetish, dam olishini tashkillash maqsadida dam olish xonalarini tashkil etish ayni muddao bo'ladi. O'qituvchi har bir soatda qancha energiya yo'qotib ruhan charchaydi. Nima uchun 30 yildan ortiq ishlayotgan tajribali o'qituvchi kam uchraydi? Chunki o'qituvchilarning ko'pchiligi maktabdagi sharoit yaxshi emasligi, ruhiy charchashligi tufayli kasb kasalligiga uchraydi. Ayrim o'qituvchilar kasbini o'zgartiradi. Dars o'tish, turli yig'ilishlarga qatnashish, o'z ustida ishlash, daftar tekshirish, ko'rgazma tayyorlash singari ishlar borki, bunga o'qituvchi nechog'lik ko'p kuch-g'ayrat sarf qilishi kerak bo'ladi. [10]

Ko'pgina o'qituvchilarning sinf rahbarligi bor. Shunga ko'ra u kechgacha maktabda bo'ladi. Erkak o'qituvchilar ozmi-ko'pmi dam olishga imkon topa oladi. Lekin o'qituvchilarning juda katta qismini tashkil qilgan ayollar maktabdan kelib, uy-ro'zg'or ishlari bilan band bo'ladi. Amal-taqal qilib ishini tugatib, konspekt qilgani o'tiradi. 60 talab daftar tekshiradi. O'qituvchilar gardanida noo'rin vazifalar osilib turaveradi. Shuning uchun aksariyat o'qituvchilarning na badiiy kitob o'qishga, na teatrga borishga vaqti bo'ladi.

XULOSA

Sovet hokimiyati yillarida o'qituvchilarning dam olishlari uchun kasaba uyushmalari tomonidan bir muncha ishlar amalga oshirildi. Lekin kasaba uyushmalarining vazifasi ishchi-xodimlarni himoya qilish bo'lsada, bu vazifa yetarli darajada bajarilmadi. Chunki o'qituvchi uchun nafaqat dam olish uylariga yo'llanmalar berish, ish jarayonida ham o'qituvchiga sharoit qilib berish uchun qayg'urish lozim edi. Ammo maktablardagi o'quv xonalar tanqisligi, binolar sig'imi yetarli emasligi, ikki smenalab ishlashlar o'qituvchilar uchun hozirgi kunda ham hal qilinmagan muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Inson omili haqida gapiriladi. O'qituvchining sog'ligi haqida qayg'urish – yosh avlodni tarbiyalashdagi faoliyatini uzaytirish emasmi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

- [1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2020 yil 1 oktabrdagi Ustozlar va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan
- [2]. Зиёмухаммедов Б. Педагогика. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006. – Б 348
- [3]. Мусаев П. Таълим сарҳадлари. – Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б 431;
- [4]. Shamsutdinov R, Mo‘minov X. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – В 576; O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000 – В 400; O‘zbekistonda ta’limning rivojlanish tarixi va tarixshunosligi. – Toshkent: Tafakkur qanoti, 2015. – В 328; Murtazaeva R.N. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent, 2005. – В 534;
- [5]. С.Собиров. “Фарғона област касаба союз комитети ўз ишида бурилиш ясамоқда” // Ўқитувчилар газетаси – 1948 йил 28 июн – Б 4
- [6]. Х.Босит. “Нега дам олувчилар талабига жавоб берилмайди?” // Ўқитувчилар газетаси – 1948 йил 17 июн – № 49 – Б 1
- [7]. А. Зокиров, Б.Алиматов. “Касаба союзининг ғамхўрлиги” // Ўқитувчилар газетаси – 1948 йил 28 сентябр – Б 4.
- [8]. М.Тўхтамишов. Ўқитувчиларга яхши ҳордиқ. // Ўқитувчилар газетаси. – 1967 йил 9 июл – .№ 55 – Б 1
- [9]. И.Гладков “Ўқитувчиларнинг ёзги дам олишларига эътибор” //Ўқитувчилар газетаси. – 1981 йил 8 март. – № 12 – Б 1
- [10]. Ш.Маҳмудов. “Эл эъзозлаган муаллим” //Ўқитувчилар газетаси – 1989 йил 22 феврал – № 7. – Б 1
- [11]. Ш.Гадойбоев. “Бизга ким ёрдам беради?”// Ўқитувчилар газетаси – 1991 йил 16 апрел – № 44 – Б 1
- [12]. FVDA, f 716, r 1, y.j. 33, v 12.
- [13]. FVDA f .716, r 2, y.j. 52, v 14
- [14]. FVDA, f 716, r 46, y 97, v 27.
- [15]. FVDA, f 1125, r 6, y.j 367, v 5
- [16]. AVDA, f 614, r 1, y.j. 8, v 20
- [17]. AVDA, f 614, r 1, y.j. 16, v 2
- [18]. AVDA, f 614, r 1, y.j. 122.v 21